

T.C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı

İlkokul (4.Sınıf)
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve
Demokrasi Dersi (Taslak) Öğretim
Programı

Ankara, 2015

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
Programı'nın Genel Amaçları	2
Programın Temel Yaklaşımı.....	3
Programın Ölçme Değerlendirme Yaklaşımı	4
Programın Yapısı.....	5
Programın Uygulanmasına İlişkin Açıklamalar.....	8

Ünite ve Kazanımlar.....	9
Ünite 1. İnsan Olmak.....	9
Ünite 2. Hak, Özgürlük ve Sorumluluk.....	9
Ünite 3. Adalet ve Eşitlik	10
Ünite 4. Uzlaşma.....	11
Ünite 5. Kurallar	12
Ünite 6. Birlikte Yaşam	12
Yararlanılan Kaynaklar.....	14

TABLolar

Tablo 1. Kazanım Sayılarının Ünitelere Dağılımı.....	7
--	---

ŞEKİLLER

Şekil 1. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Temel Yaklaşımı.....	3
Şekil 2. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Üniteleri.....	6
Şekil 3. Kazanımların Şekilsel Görünümü.....	7

İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI'NIN GENEL AMAÇLARI

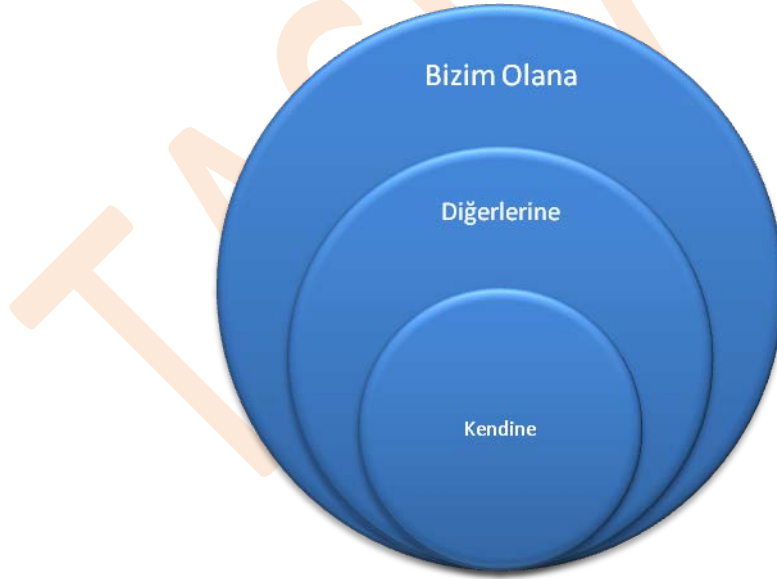
Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 25/06/2012 tarih ve 69 sayılı Karar'ı gereği, 2015-2016 öğretim yılından başlamak üzere, ilköğretim 4. sınıflarda "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" dersinin zorunlu ve 2 ders saati olarak okutulması kararlaştırılmıştır. Bu ders, öğrencilere kuramsal bilgi aktarmaktan çok öğrencilerin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazanmalarını ve bunları bir yaşam biçimi, bir kültür hâline getirmelerini amaçlamaktadır. Yapılan çalışmalar; insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili değerlerin küçük yaşlardan başlayarak ve müstakil bir içeriği olarak kazandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi içeriğinde "insan merkezlilik", "aktif yurttaşlık", "barış", "uzlaş", "çoğulculuk", "birlikte yaşam", "çeşitlilik", "hukukun üstünlüğü" gibi konular öne çıkmaktadır.

"İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı" 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk millî eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda öğrencilere aşağıda belirtilen bilgi, beceri, değer ve tutumları kazandırmayı amaçlamaktadır.

1. İnsani değerleri benimser.
2. Hak, özgürlük ve sorumluluk bakımlarından çocuk olmanın ayrıcalıklarını keşfeder.
3. Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenir.
4. İnsan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi için insanlara eşit ve adil davranır.
5. İş birliğine dayalı ve demokratik kararlar alır.
6. Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaş arar.
7. Kurallara uyararak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olur.
8. Birlikte yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenir.

PROGRAMIN TEMEL YAKLAŞIMI

İnsanı insan yapan onun değerleridir. İnsan değer atfeden, değer üreten ve değer gören bir varlıktır. Değerler insana hayat verir. Değerler bir başka deyişle kararlar ve tercihlerdir. İnsanların tercih ve kararlarında adil olmaları onların erdemli olmalarını sağlar. Toplumsal bir varlık olan insan kimi zaman kendisi, kimi zaman diğerleri ile ilgili, kimi zaman da toplumun bütününe ilişkin kararlar verir. Toplumun diğer adı ise “biz”dir. Bu nedenle insanın kararlarında “biz”i hesaba katarak adil davranması bir zorunluluktur. Adaletin tesisi ancak hakkın hak sahibine teslim edilmesi ile sağlanabilir. Adalet hak ve hukuka uygun davranmaktır. Bu nedenle insanın kendisini, diğerlerini ve toplumu bir arada düşünmesi gerekir. İnsanın canı en çok adalet eksik olduğunda yanar. Bir canı korumak; insan olmakla, hak, özgürlük ve sorumlulukla, adalet ve eşitlikle, uzlaşmayla, hukuk ve kurallarla birlikte yaşamak ve paylaşmak ile mümkündür.

Şekil 1. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi temel yaklaşımı

“İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı”; öğrencinin temelde kendisini korumasını ve kendisine zarar vermemesini, diğerlerini korumasını ve diğerlerine zarar vermemesini, bize ait olanı

korumasını ve bize ait olana zarar vermemesini sağlayacak bir yapı içerisinde geliştirilmiştir. Programda ünitelerin ve ünitelerdeki kazanımların yapılandırılmasında insanı merkeze alarak “canın ve tenin dokunulmazlığı”, “aktif yurttaşlık”, “barış”, “uzlaşma”, “birlikte yaşama”, “farklılıklara saygı”, “hukukun üstünlüğü” gibi konularda temel değerlerin içselleştirilmesi esas alınmıştır. Can, kültürümüzde derin manalar içeren bir kavramdır. Can değerlidir, dokunulmazdır, güvence altına alınmıştır ve alınmak zorundadır. Canın dili, dini, cinsiyeti ve ırkı yoktur. Sadece insan olduğu için değerlidir. Bu değerlerden hareketle programda öncelikle insan olmaktan dolayı bir insanın canına saygı gösterilmesi ve bu canın dokunulmazlığının sağlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Program aynı zamanda öğrencilerin hak ve özgürlüklerinin bilincinde olmalarını sağlamayı çocuk olarak haklarının ne olduğunu bilmelerini ve hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği durumda haklarını aramak için hangi yollara başvurabileceğini öğrenmesini önemsemektedir. Programda başkalarının hak ve özgürlüklerine saygı göstermeyi içselleştirmek için görüş ayrılıklarının yaşandığı durumlarda anlaşmazlıkları yapıcı bir dille, şiddete başvurmadan çözebilmenin de bir seçenek olduğunu görmek ve şiddet içermeyen çözüm yollarını tecrübe etmek amaçlanmaktadır.

Programın uygulanmasında geleneksel bir ders kitabı anlayışı yerine kendi kültürümüzün ve medeniyetimizin değerlerini içeren masallar üzerinden kazanımların işlenmesi tercih edilerek insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili değerlerin içselleştirilmesi amaçlanmaktadır.

PROGRAMIN ÖLÇME DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMI

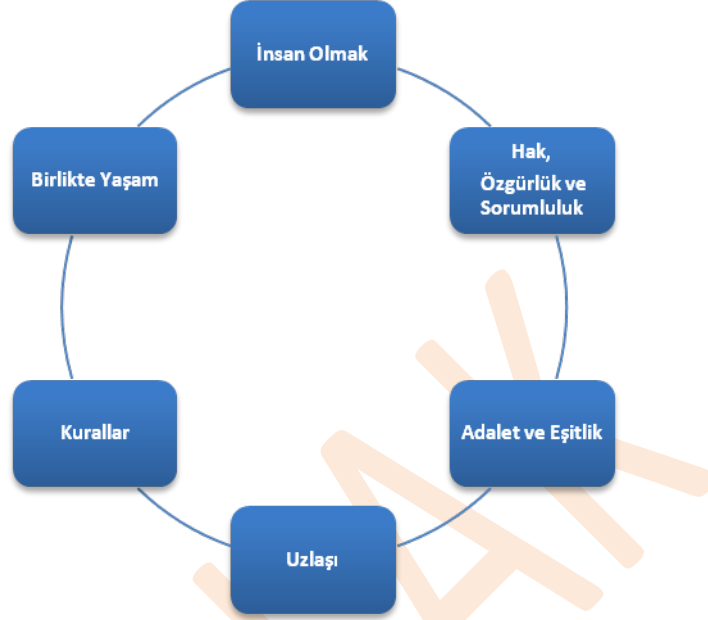
Öğretim programının yapısı hem süreç ve hem de sonuç odaklı bir ölçme değerlendirme anlayışını gerekli kılmaktadır. Bu anlayışa uygun olarak öğretmen, öğrenciler üzerinde bir ölçme ve değerlendirme baskısı oluşmaması amacıyla etkinliklerin ve gözlemlerin kullanılmasına öncelik vermelidir. Ölçme değerlendirme sürecinde öğretmen; kazanımların gerçekleşme düzeyini ve öğrencilerin gelişim düzeyini süreç içerisinde izlemeli, öğrenme eksikliklerini

ve güçlüklerini belirleyerek eksikleri giderme veya öğrenmeyi geliştirme amacıyla düzenlemeler yapmalıdır.

PROGRAMIN YAPISI

Öğretim programı; (1) İnsan Olmak, (2) Hak, Özgürlük ve Sorumluluk, (3) Adalet ve Eşitlik, (4) Uzlaş, (5) Kurallar ve (6) Birlikte Yaşam olmak üzere altı üniteden oluşmaktadır. İnsan olmanın nitelikleri ve bu niteliklerin haklarla olan ilişkisi ile başlayan birinci ünite, çocuk ile yetişkin arasındaki farklardan hareketle çocuk haklarına vurgu yapmaktadır. Öğrencinin hem kendisini hem de diğer insanlarla etkileşimini sorgulamasına imkân tanınmaktadır. İnsan olmaktan kaynaklanan ve birbiri ile ilişkili üç kavram olan hak, özgürlük ve sorumluluk ise ikinci üniteyi oluşturmaktadır. Bu üniteye hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkinin belirlenmesi yapıldıktan sonra, öğrencilerin bunları birer değer olarak içselleştirmelerine yönelik kazanımlarla devam edilmekte; hak, özgürlük ve sorumlulukların kullanıldığı, kısıtlandığı, ihlal edildiği durumlar ile bunların birlikte yaşama kültürüne etkisi değerlendirilmektedir. Hak, özgürlük ve eşitliğin etkili bir biçimde tesis edildiği toplumlarda adalet ve eşitlik de tesis edilmektedir. Üçüncü ünite; hak, özgürlük ve sorumlulukların uygun bir şekilde kullanıldığı ve kullanılmadığı durumlarda ortaya çıkan sonuçları tartışarak adalet ve eşitliğe vurgu yapmaktadır. Hak, özgürlük ve eşitliğin etkili bir şekilde tesis edilemediği durumlarda ise çatışma ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda dördüncü ünite; hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki dengenin sağlıklı kurulamadığı durumlarda ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde uzlaşının aranmasına ilişkindir. Bu üniteye anlaşmazlıkların nedenleri ve sonuçları ele alınmakta, bütün ihtilafların uzlaş gerektirip gerektirmediği sorgulanmakta ve uzlaş yolları üzerinde durulmaktadır. Hem eşitlik ve adalet hem de uzlaş için birtakım ölçütler gerekmektedir. Beşinci ünite birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayacak olan bu ölçütlere yani kurallara vurgu yapmaktadır. Kurallar ile haklar, özgürlükler ve sorumluluklar arasındaki ilişkinin ortaya konulduğu bu üniteye ayrıca kuralların toplumsal ahenge katkısı üzerinde durulmaktadır. Programın son ünitesi olan birlikte yaşam, birlikte yaşanan mekândan hareketle yurttaşlık,

ortak sahiplik ve paylaşım, düzenleyici bir kurum olan devlet ile yurttaş arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır.

Şekil 2. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi üniteleri

Her ünite kendi içerisinde genel olarak değerlerden hareket ederek insan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye ilişkin bilgi, beceri ve eylemi kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu yaklaşım insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitiminde kabul görmüş “insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi hakkında”, “insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi yoluyla” ve “insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi için” eğitim anlayışının bir yansımasıdır (Gollop, Krap, Ólafsdóttir and Weidinger, 2010)

Yukarıdaki anlayış çerçevesinde okul sadece öğrencilerin yetişkinliğe hazırlandığı bir yer değil, aynı zamanda öğrencilerin birlikte zaman geçirdiği mekânlardır. Bu birliktelik öğrencilere birbirlerinden öğrenme imkânı verirken bulunulan ortam da onlara sosyal beceriler kazandırır. “İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimi” dersinde sadece sınıf değil, tüm okul bir mikro topluluk olur. Hiç kimse birlikte yaşamının kolay ve çatışmasız olduğunu söyleyemez ve elbette bu durum sınıflar ve okullar içinde geçerlidir (Gollop and Weidinger, 2010). Yurttaş olarak yaşamak için gerekli birlikte yaşam becerilerinin

tanınması, netleştirilmesi, kullanılması ve bu süreçte ders çıkarılması mümkün olacaktır.

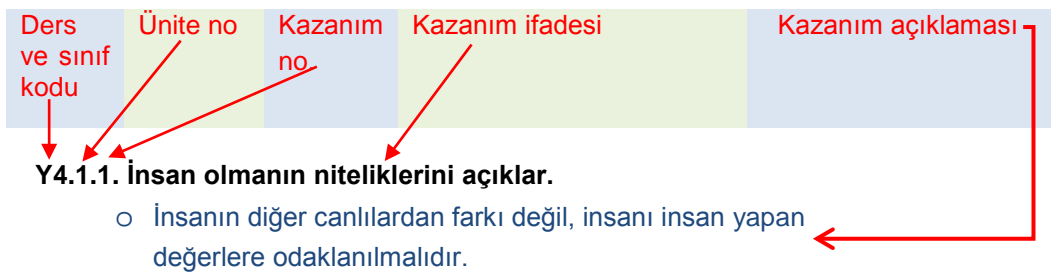
Program insan merkezli olup sorgulamaya dayalı öğrenme-öğretme yaklaşımını esas almaktadır. Kazanımlara, öğrencilerin gelişim düzeylerine ve pedagojik ilkelere aykırı olmamak üzere sorgulama sürecinde yakın çevreden uzak çevreye her durum, olay ya da yaşantı araç olarak ele alınabilir.

“İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı”nda ünitelerin ve kazanımların sırası programın uygulama sırasındır. Bu bağlamda programda yer alan üniteler, ünitelerdeki kazanım sayıları ile kazanım sayılarının toplam kazanım sayısına oranları yüzde olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.
Kazanım Sayılarının Ünitelere Dağılımı

Sıra No	Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Yüzdesi
1	İnsan Olmak	4	13,3
2	Hak, Özgürlük ve Sorumluluk	7	23,3
3	Adalet ve Eşitlik	6	20
4	Uzlaş	4	16,6
5	Kurallar	4	13,3
6	Birlikte Yaşam	5	16,6
TOPLAM		30	100

Üniteler kazanımlardan oluşmaktadır. Ünite kazanımlarında yer verilen unsurlar aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

Şekil 3. Kazanımların şekilsel görünümü

PROGRAMIN UYGULANMASINA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Programın uygulanmasında öğrenci merkezli bir yaklaşım esas alınacaktır. Programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar aşağıda belirtilmiştir:

- Dersin işlenişinde her bir kazanım için en az bir masal seçilir.
- Öğretmen, öğretim materyalinde seçilmiş masalara ilave olarak kazanımın daha etkili bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlayacağını düşündüğü başka masallar da kullanılabilir.
- Seçilen masal öğrenciler tarafından okunur.
- Masal okunduktan sonra öğretmenin yönlendirmeleri ile masaldan ne anlaşıldığı tartışılır.
- Masalı merkeze alarak öğrencilerin çeşitli sorularla ve yönlendirmelerle konuyu tartışmaları, kendi cevaplarını oluşturmaları, kazanım doğrultusunda bir kavrayış ve anlayış geliştirmeleri sağlanır.
- Öğrencilerin konuyu tam olarak kavrayabilmelerini sağlamak için gerekli durumlarda, yalnızca temel kural ve bilgilerle sınırlı olmak üzere, öğretmen tarafından açıklamalar yapılır ve öğrencilere bilgiler doğrudan verilebilir.

İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ DERSİ ÜNİTE VE KAZANIMLARI

Ünite 1. İnsan Olmak

Y4.1.1. İnsanın olmanın niteliklerini açıklar.

- İnsanı insan yapan değerlere odaklanılmalıdır.
- "İnsan olmak nedir?" sorusuna cevap aranmalıdır.

Y4.1.2. İnsanın doğuştan gelen temel ve vazgeçilmez hakları olduğunu bilir.

- Hakların insan olmaktan kaynaklandığı vurgulanmalı ve insanın nitelikleri ile haklar arasındaki bağa vurgu yapılmalıdır.

Y4.1.3. Haklarına kendi yaşamından örnekler verir.

- Yaşama hakkı, can ve mal dokunulmazlığı, beslenme, eğitim vb. daha çok öğrencilerin kendi yaşamlarıyla ilgili haklardan örnekler vermeleri sağlanmalıdır.

Y4.1.4. Çocuk ile yetişkin arasındaki farkları açıklar.

- Çocuk ile yetişkin arasındaki farklar; hak, görev, sorumluluk, özerk karar verme, temel ihtiyaçları karşılama vb. açılardan ele alınmalıdır.
- Yaşı ilerledikçe hak, özgürlük ve sorumluluklarının nasıl farklılaştığına değinilmeli; bu bağlamda çocuk hakları ve insan hakları genel biçimde karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır.

Ünite 2. Hak, Özgürlük ve Sorumluluk

Y4.2.1. Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark eder.

- Hak, özgürlük ve sorumluluk kavramları arasındaki etkileşim ve bu etkileşimi kolaylaştırıcı sevgi, saygı, hoşgörü gibi değerler vurgulanmalıdır.

Y4.2.2. İnsan olma sorumluluğunu taşımanın yollarını açıklar.

- İnsanın kendine, ailesine, başka insanlara, doğal çevreye, hayvanlara ve insanlığın ortak mirasına karşı sorumluluklarına yer verilmelidir.

Y4.2.3. Hak ve özgürlüklerini kullanabilen ve kullanamayan çocukların yaşantılarını karşılaştırır.

- Örneklerin hem yakın hem de uzak çevreyi kapsamına özen gösterilmelidir.

Y4.2.4. Hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği ya da kısıtlandığı durumlarda hissettiklerini ifade eder.

- Hak ya da özgürlükleri ihlal edilen kişilerin aslında canının yandığına, canı yanan kişilerin duygularına duyarlı olmanın önemine vurgu yapılmalıdır.
- Kişilerin görüş, düşünce ve hislerine duyarlı olmamanın ayrımcılığa neden olacağına değinilmelidir.

Y4.2.5. Hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumları örneklendirerek bunların çözümüne ilişkin sorumluluk üstlenir.

- Sorunların çözümleri demokratik, uzlaşmaya dönük ve şiddetten uzak olmalıdır.
- Sorunların çözümü için izlenecek yollar ile başvurulacak kurum ve kuruluşlara değinilmelidir.

Y4.2.6. Hak ve özgürlüklere saygı gösterir.

- Kendi hak ve özgürlüklerine gösterilmesini beklediği saygıyı, kendisinin de başkalarının hak ve özgürlüklerine göstermesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Y4.2.7. Hak ve özgürlüklerin kullanılmasının birlikte yaşama kültürüne etkisini değerlendirir.

- Hak ve özgürlüklerin özenle kullanıldığı ya da kısıtlandığı, ihlal edildiği durumların olası sonuçlarına yer verilmelidir.

Ünite 3. Adalet ve Eşitlik

Y4.3.1. İnsanların farklılıklarına saygı gösterir.

- İnsanlar arasındaki farklılıkların doğal olduğuna değinilmelidir.
- Farklılıkların kimi zaman farklı haklara (engelli hakları vb.) sahip olmayı gerektirdiğine değinilmelidir.

Y4.3.2. İnsanların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduğunu bilir.

- Eşitliğin kurallar ve yasalar ile güvence altına alındığına değinilmelidir.

Y4.3.3. Adalet ve eşitlik arasındaki farkı ayırt eder.

- Adalet ve eşitlik kavramlarının birbirlerinden ayırt etmede hak, özgürlük ve sorumluluk kavramlarından hareket edilmelidir.
- Adalet ve eşitlik bağlamında pozitif ayrımcılık (cinsiyet eşitliği, dezavantajlılar, engelliler, çocuklar ile ilgili örnekler gibi) konuları ele alınmalıdır.

Y4.3.4. Adalet ve eşitlikle ilgili olumlu ve olumsuz davranışlara örnekler verir.

- Adalet ve eşitlikle ilgili örnekler ele alınırken ölçütlere de değinilmelidir.

Y4.3.5. Adil ya da eşit davranılmadığında insanlarda oluşabilecek duyguları açıklar.

- Öğrencilerin empati kurmalarını sağlayabilecek örneklere yer verilmelidir.

Y4.3.6. Adaletin ya da eşitliğin sağlandığı/sağlanmadığı durumları karşılaştırır.

- Karşılaştırmalar; demokrasi kültürü, birlikte yaşam, uzlaş, çatışma bağlamlarında ele alınmalıdır.

Ünite 4. Uzlaş

Y4.4.1. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini açıklar.

- Anlaşmazlıkların yaşamın bir parçası ve doğal olduğu vurgulanmalıdır.
- Anlaşmazlık durumlarında herkesin aynı anda haklı olup olamayacağı sorgulanmalıdır.

Y4.4.2. Uzlaşı gerektiren ve gerektirmeyen durumları karşılaştırır.

- Uzlaşı gerektiren durumların özelliklerine değinilmelidir.

Y4.4.3. Anlaşmazlıkları çözmek için uzlaş yolları arar.

- İhtilafli konuların ele alınmasında sürecin sonuçtan daha önemli olduğu vurgulanmalıdır.
- Uzlaş sürecinde fikirlerin argümanlara (tez, iddia, kanıt vb.) dayalı olarak savunulması gereği üzerinde durulmalıdır.
- Uzlaş sürecinde, açık fikirlilik, hoş görülü olma, sabırlı olma, güven, empati vb. değerlerin önemine vurgu yapılmalıdır.

Y4.4.4. Anlaşmazlık ve uzlaş durumlarının sonuçlarını örneklerle karşılaştırır.

- Karşılaştırma yapılırken birlikte yaşama kültürü, toplumsal gelişme ve değişme, barış dili, şiddet vb. ölçütler kullanılmalıdır.

- Anlaşmazlık durumlarında karşılıklı olarak hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.
- Uzlaşa ile çözülen sorunun, başka bir soruna neden olup olmayacağı sorgulatılmalıdır.

Ünite 5. Kurallar

Y4.5.1. Kural kavramını sorgular.

- Kuralların neden var olduğuna, kim ya da kimler tarafından ve nasıl konulduğuna değinilmelidir.
- Yazılı ve yazılı olmayan kurallara değinilmelidir.
- Bazı kuralların zaman içerisinde değışebileceği vurgulanmalıdır.

Y4.5.2. Kural, özgürlük ve hak arasındaki ilişkiyi değlendirir.

- Kuralların özgürlükleri ve hakları sınırlandırıp sınırlandırmayacağına değinilmelidir.

Y4.5.3. Belirlediđi/belirlenmiş kurallara uyar.

- Belirlenmesinde kendisinin katkısı olan ve olmayan kurallara uyması gerektiği vurgulanmalıdır.
- Kurallara uyulmadığında uygulanacak yaptırımların önemine değinilmelidir.

Y4.5.4. Kurallara uymanın toplumsal ahenge olan katkısını değlendirir.

- Kurallara uyulmaması durumunda ortaya çıkabilecek sorunlara değinilmelidir.
- Birey, toplum, devlet ilişkisinin kurallarla düzenlendiğine ve bunun hukukun üstünlüğü ile olan ilişkisine değinilmelidir.

Ünite 6. Birlikte Yaşam

Y4.6.1. Birlikte yaşamak için bir yurda ihtiyaç olduğunu bilir.

- Yurdun sadece bir mekân değil, yaşayış biçimi, ortak değerler ve kültür ile anlam bulduğuna vurgu yapılmalıdır.

Y4.6.2. Birlikte yaşayabilmek için düzenleyici bir kuruma ihtiyaç olduğunu kavrar.

- Devlet, kamu ve sivil toplum kuruluşları ile bunların işlevlerine değinilmelidir.

Y4.6.3. Birey ve toplum arasındaki ilişkinin ortak sahiplik üzerinden kurulduğunu bilir.

- Birlikte yaşamanın paylaşmayı gerektirdiğine ve paylaşılanın üzerinde herkesin hakkı olduğuna vurgu yapılmalıdır.
- Toplumun ortak mallarını koruma sorumluluğuna vurgu yapılmalıdır.

Y4.6.4. Yurttaş olmanın sorumluluklarını yerine getirir.

- Aktif yurttaşlık kavramına örneklerle vurgu yapılmalıdır.
- Yurttaş olma sorumluluğu bireylerin konumları (çocuk- yetişkin ayrımı) ile ilişkilendirilmelidir.
- Yurttaşın hem diğer yurttaşlara hem de devlete karşı olan sorumluluklarına değinilmelidir.

Y4.6.5. Devletin yurttaşlarına karşı sorumluluklarını fark eder.

- Kamu kurum ve kuruluşlarının yurttaşların haklarını korumak, yurttaşlarına hizmet etmek, onların ihtiyaçlarını ve güvenliğini karşılamak için var olduğuna değinilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Audigier, F. (2000). **Basic concept and core competencies for education for democratic citizenship**, Council of Europe, Strasbourg.
- Aybay, R. (2003). **Vatandaşlık hukuku**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 78.
- Bağlı, M. M. (2013). **Ara disiplin olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi: İlköğretim öğrencilerinin insan haklarına ilişkin görüşleri**, Eğitim ve Bilim, 38 (169), ss. 296-310
- Barth, J. ve Demirtaş, A. (1997). **İlköğretim sosyal bilgiler öğretimi**, Ankara: YÖK/Dünya Bankası.
- Bettham, D. (2007). **Demokrasi ve insan hakları** (Çev. B. Canatan). Ankara:Liberte Yayınları.
- Bîrzea, C. (2000). **Project on "Education for democratic citizenship"- A life long learning perspective**.Strasbourg: Council for Cultural Co-operation.
- Brander, P.,Oliveira, B., Gomes, R., Ondrackova, J., Keen, E., Surian, A., Lemineur, M-L. and Suslova, O. (2002). **Compass a manual on human right education with young people**. (Editors: P. Brander, E., Keen and M-L Lemineur). Germany: Council of Europe.
- Claude, R.P. (2006). **Yaygın insan hakları eğitimi- Kolaylaştırıcılar ve öğretmenler için 24 katılımlı araştırma**. (Çev: M. Çevik). İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Cogan, J.J. (2000). **Citizenship education for the 21st century: Setting the context**. (Editors: J.J. Cogan and R. Derricott), Citizenship education for the 21st century: An international perspective on education.USA: Creative Print and Design, Wales – Stylus Publishing Inc.
- Çakır, A.E., Nas, Ç., Hatipoğlu, E., İzci, R. ve Özer, Y.K. (2001). **İlköğretimde insan hakları eğitimi- öğretmenler için el kitabı**. İstanbul: Kaya Basım- Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü.
- Çayır, K.(2003). **İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi: Ders kitaplarının yazımı**, (Editörler: M.T. Bağlı ve Y. Esen). Ders kitaplarında insan hakları: insan haklarına duyarlı ders kitapları için. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. ss. 21-46.
- Davies, I. (2005). **100 ideas for teaching citizenship**. London: Continuum International Publishing Group.
- Davies, L. (2000). **Citizenship education and humanr ight education**. The British Council – Printed by Galloways Design Department/H132.

- Derricott, R. (2000). **National case studies of citizenship education**. (Editors: J.J. Cogan and R. Derricott). Citizenship for the 21st century –An International perspective on education. (pp.23-45). London: Kogan Page.
- DfEE/QCA. (1998). **Education for citizenship and the teaching of democracy in schools- Final report of the advisory group on citizenship**. London: Qualifications and Curriculum Authority.
- Donnelly, J. (1995). **Teoride ve uygulamada evrensel insan hakları** (Çev: M. Erdoğan ve L. Korkut). Ankara: Yetkin Basım Yayım ve Dağıtım.
- Duerr, K., Vrkas, V.S. and Martins, I.F. (2000). **Project on “Education for democratic citizenship”- strategies for learning democratic citizenship**. Strasbourg:Council for Cultural Co-operation.
- Elkatmış, M. (2007). **İngiltere ve Türkiye’deki İlköğretim I. kademe insan hakları eğitimlerinin karşılaştırılması**. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erdoğan, M. (2007). **İnsan hakları teorisi ve hukuku**. Ankara: Orion Kitabevi.
- Esendemir, Ş. (2008). **Türkiye’de ve dünyada vatandaşlık**. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Eurydice. (2005). **Citizenship education at school in Europe**. Belgium: European Commission.
- Flowers, N. (2010). **Pusulacak: Çocuklar için insan hakları eğitimi kılavuzu**. (Çeviren: M. Çulhaoğlu) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 293.
- Freeman, M. (2008). **Human rights an interdisciplinary approach**. Cambridge: Polity Press.
- Giritli, İ. ve Güngör, H.A. (2002). **Günümüzde insan hakları**. İstanbul: Der Yayınları.
- Gollop, R. and Weidinger, W. (2010). **Growing up in democracy**. (Editors: R. Gollob, P. Krapf, W. Weidinger) *EDC/HRE Volume II., Strasbourg: Council of Europe Publishing*.
- Gollop, R., Krap, P., Ólafsdóttir, Ó. and Weidinger, W. (2010). **Educating for democracy**. (Editors: R. Gollob, P. Krapf, W. Weidinger) *EDC/HRE Volume I., Strasbourg: Council of Europe Publishing*.
- Gülmez, M. (1994). **İnsan hakları ve demokrasi eğitimi (Uluslararası belgeler ve Türkiye)**. Ankara: TODAİE Yayınları No: 256.
- Gülmez, M. (2001). **İnsan hakları ve demokrasi eğitimi**. Ankara: TODAİE Yayınları- 303.
- Gündoğan, G. ve Günay, M. (2004). **İnsan hakları ve eğitimi**. İzmir: İlya Yayınevi

- Gürkaynak, İ.; Gözütok D.; Akipek, Ş.; Bağlı, M.T.; Erhürman, T. ve Uluç, F.Ö. (1998). **Yurttaş olmak için**. İstanbul: Umut Vakfı Yayınları.
- İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Komitesi. (2001). **İnsan hakları eğitimi on yılı komitesi 2000 yılı çalışmaları**. Ankara: İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Komitesi Yayınları: 3.
- Kadioğlu, A. (2008). **Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kahveci, N. (1995). **İnsan hakları ve İslam**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Karsten, S.,Kubow, P., Matrai, Z. and Pitiyanuwat, S. (2000). **Challenges facing the 21.st century citizen: Views of policymakers**, (Editors: .J.Cogan and R. Derricott). Citizenship for the 21 stcentury –An international perspective on education.London: Kogan Page, pp.109-130.
- Kepenekçi, Y.K. (2000). **İnsan hakları eğitimi**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- MEB. (2009). **Demokratik vatandaşlık ve insan hakları eğitimi çalıştay (11-12 Kasım 2011)**. Ankara: Projeler Koordinasyon Merkezi Başkanlığı.
- Mumcu, A. (1997). **Türkiye’de insan haklarının dünü ve bugünü**. (Editör:H. Yazıcı) İnsan haklarının gelişimi. Ankara- Türkiye Bilimler Akademisi: TÜBİTAK Matbaası, ss.111-117.
- NCSS. (2001). **Creating effective citizen**. (<http://www.socialstudies.org> sitesinden 01 Mayıs 2014 tarihinde ulaşılmıştır).
- QCDA. **Citizenship programme of study for key stage 1-4**. Qualification and Curriculum Development Agency. (www.qcda.gov.uk sitesinden 06 Haziran 2014 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- UAÖ. (1997). **Her insan özgür doğar: İnsan olmaktan kaynaklanan haklarımız üzerine** (Çev: H. Utkuğ). Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi: Ayrıntı Basımevi.
- Ülger, M. (2012). **İlköğretim okullarında insan hakları ve vatandaşlık eğitimi uygulamalarının değerlendirilmesi**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ünal, Ş. (1998). **İnsan hakları; kurumlar, yasalar ve uygulamalar**, (Editör: K.B. Raif). *Türkiye’de insan hakları-III*. Ankara:Türk Demokrasi Vakfı, ss. 57-64.
- Üstel, F. (1999). **Yurttaşlık ve demokrasi**. Ankara: Dost Kitapevi
- Williams, M. and Humphrys, G. (2003). **Chapter 1-Introduction** (Editors: M. Williams and G. Humphrys), Citizenship education and lifelong learning: Power and place.New York: Nova Science Publishers, Inc. pp.3-18.
- Yücel, H.A. (2004). **İyi vatandaş iyi insan**. İstanbul: Devlet Kitapları Müdürlüğü.